

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. – Херсон, 2015. - №2. – С. 66-72

СПЕЦИФІКА І РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІНИ У РІВНІ УРБАНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Дана стаття присвячена короткому аналізу урбанізаційних тенденцій і динаміки основних показників урбанізації в Україні та Херсонській області. Акцентується увага на кількісному характері урбанізації, де основним показником виступає частка міського населення. Констатована значна територіальна диференціація в частці міських жителів за районами Херсонської області.

Ключові слова: урбанізація, міське населення, місто, селище міського типу, Херсонська область.

Наталья Омельченко. Специфика и региональные различия в уровне урбанизации (на примере Херсонской области). Данная статья посвящена краткому анализу урбанизационных тенденций и динамики основных показателей урбанизации в Украине и Херсонской области. Акцентируется внимание на количественном характере урбанизации, где основным показателем выступает доля городского населения. Констатируется значительная территориальная дифференциация доли городских жителей по районам Херсонской области.

Ключевые слова: урбанизация, городское население, город, поселок городского типа, Херсонская область.

Natalia Omelchenko. Specificity and regional differences in the degree of urbanization (Kherson region, for example). This article is devoted to a brief analysis of urbanization tendencies and dynamics of major indicators in Ukraine and in Kherson region. Attention is focused on the quantitative nature of urbanization, where the main indicator is the share of urban population. The significant territorial differentiation of urban population share in Kherson region is underlined.

Key words: urbanization, urban population, city, small town, Kherson region.

В Україні протягом багатьох років відбувалося прискорене зростання міст і збільшення абсолютної кількості (а також частки) міського населення. Досить тривалий час даний процес в Україні визначався своїми особливостями, зокрема інтенсивною індустріалізацією у 30-ті роки ХХ ст., яка значно прискорила темпи міграції сільського населення до міст, стала поштовхом до виникнення багатьох міст на території України [6]. Всі ці процеси, пов'язані із збільшенням частки міського населення, розвитком окремих поселень і перетворенням їх на міські, та взагалі - підвищенням ролі міст у житті людей – об'єднуються в єдине поняття «урбанізація». Як соціально-економічний процес, урбанізація проявляється у зростанні окремих населених пунктів, концентрації населення в них, розширенні функцій поселень та їх збільшенні (особливо у великих містах), у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень.

Станом на 1 січня 2014 року 68,98 % населення в Україні проживає в містах, тобто рівень урбанізації України на сьогоднішній день досить значний. Якщо порівняти ці дані з роками початку індустріалізації, то показник урбанізації зріс майже вдвічі [4].

Також, важливо відмітити, що збільшення чисельності міського населення супроводжувалося як зростанням його кількості в містах, які вже існували, так і виникненням нових міст, перетворенням у міські сільських населених пунктів, входженням прилеглих сіл до міст, що швидко зростають. Згідно рис.1, кількість міст в Україні постійно зростала, безумовно, при цьому необхідно враховувати той факт, що статус міста присвоюється, як правило, назавжди. Якщо у 1989 році в Україні було 434 міста, то у 2014 – 460.

Рис.1. Динаміка зростання кількості міст в Україні (1989, 2000, 2014 роки)

**за даними [7]*

Важливо відмітити, що у динаміці числа селищ міського типу – міських поселень, які за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою України посідають проміжне місце між сільськими населеними пунктами і містами, але в обліку населення відносяться до міського – ми бачимо зовсім протилежну картину. З роками кількість селищ міського типу зменшувалась за рахунок отримання статусу міста даних поселень і переходу їх на новий рівень, що в свою чергу також свідчить про зростання рівня урбанізації (рис.2).

Рис.2. Динаміка зменшення кількості селищ міського типу в Україні

(1989, 2000, 2014 роки), **за даними [7]*

До здобуття незалежності, ідеологія і стратегія регіонального розвитку в Україні була підпорядкована не задоволенню потреб населення, а обслуговуванню Єдиного народногосподарського комплексу СРСР, в складі якого Україні наполегливо нав'язувалися атрибути невіддільності. Штучна і неефективна інтеграція економіки регіонів України у колишні загальносоюзні галузеві і функціональні структури заважала розвитку економічних зв'язків із світовим співтовариством і сприяла нерівномірному освоєнню території, істотній диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів і гіпертрофованій урбанізації окремих промислових регіонів, де на територіях інтенсивного видобутку корисних копалин виникали і швидко зростали індустріальні центри [6]. Хоча розвиток промисловості в аграрних регіонах, яким, наприклад, завжди була Херсонська область в її сьгоднішніх межах, сприяв підвищенню рівня економічного розвитку, розвитку сфери послуг, освіти, науки, будівництву транспортної інфраструктури тощо.

В сучасних умовах урбанізації важливу роль у забезпеченні стабільності економіки України на шляху реформ є прискорення темпів економічного та соціального розвитку міст [5], але з особливою увагою до комфорту життя людей в них, до якості інфраструктури, комунального господарства тощо.

Протягом тривалого часу найвища динаміка урбанізації була характерна для східних областей України. Високий рівень урбанізації наразі і у Харківській і Запорізькій областях. Близькі до середньо-державних показники частки міського населення у Миколаївській та Одеській областях. Найнижчі рівні урбанізації – у Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Херсонська область, маючи показник рівня урбанізації близький до 63 %, знаходиться у групі «середняків» серед інших регіонів України.

Херсонська область розташована на півдні України, у басейні нижньої течії Дніпра, у межах Причорноморської низини. Територія області займає

4,7 % площі України. В області 18 районів, 3 міста обласного значення, м. Херсон (з трьома внутрішньоміськими районами), 259 сільських рад. На початок 2013 р. в області мешкало 1078,2 тис. осіб. Щільність міського населення становить 23 особи на кілометр квадратний (в Україні - 52). За кількістю населення область посідає 22 місце, а за показником загальної щільності населення на 1 км² – одне з останніх місць [4, 7].

Херсонська область відноситься до агропромислових регіонів, сітка міських поселень якого представлена одним великим містом (м.Херсон), одним середнім містом (м. Нова Каховка) і декількома малими містами, які мають тісні економічні, транспортні, управлінські і соціальні зв'язки із обласним центром і менші – з містами інших регіонів України. Як правило, міські поселення є центрами прилеглих сільських територій (локальних систем розселення) і відіграють значну системоутворюючу роль.

До 1970 року міське населення Херсонської області постійно зростало і переважало над сільським. Частка міського населення області, яка не належить до гіперіндустріальних регіонів України, за післявоєнний період зросла з 40,3% до 61,5% і ця тенденція зберігається [2]. Вже після 1970 року ситуація практично повністю вирівнюється і кількість міських жителів постійно переважає над кількістю сільських.

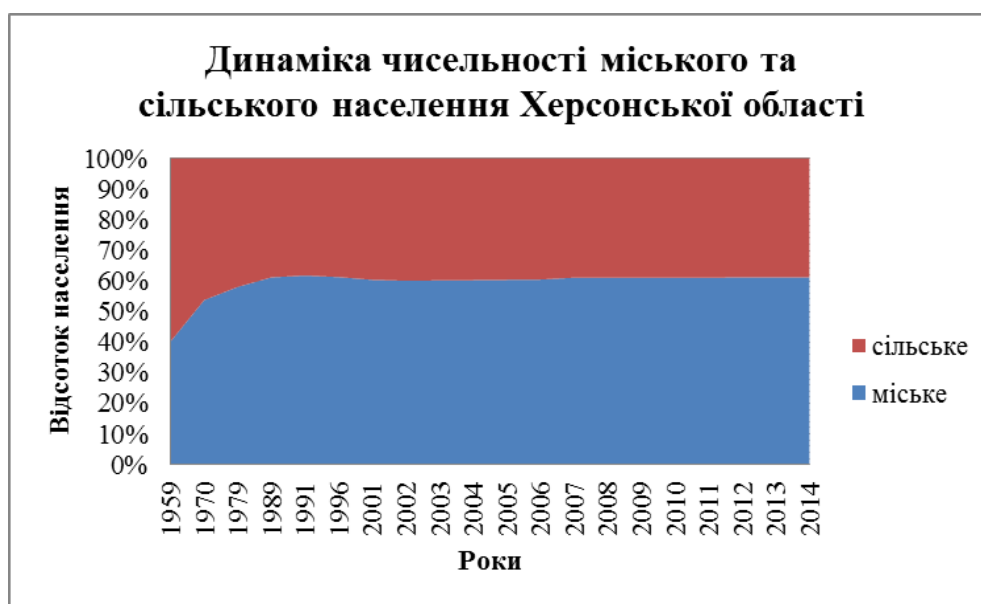

Рис.3 Динаміка чисельності міського та сільського населення Херсонської області (в період 1959-2014 роки), *за даними [7]

Чітко зростаючу динаміку чисельності міського населення області за окремі роки можна спостерігати на нормованій діаграмі, де зазначені відносні показники чисельності міського та сільського населення за 1959 - 2014 роки (Рис.3). Тенденція не нова – міграція до міст була, як і всюди, зумовлена тим, що міста концентрують в собі більшість управлінських та підприємницьких структур, стають осередками культури та науки, створюють більш високий, у порівнянні з іншими населеними пунктами, рівень життя [3].

Таблиця 1

Територія і кількість наявного населення по районах і міськрадах області

(на 1 січня 2014 року)

	Територія тис.км ²	Кількість населення, тис.осіб	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Херсонська область	28,461	1072,5	656,2	416,3	61,2	38
по районах і міськрадах						
Бериславський	1,721	48,4	16,8	31,6	34,7	28
Білозерський	1,534	66,8	9,7	57,1	14,5	44
Великопетиський	1,000	17,1	8,4	8,7	49,1	17
Великоолександрівський	1,540	26,3	9,9	16,4	37,6	17
Верхньорогачицький	0,915	12,2	5,8	6,4	47,5	13
Високопільський	0,701	15,2	6,2	9,0	40,8	22
Генічеський	3,008	60,6	33,9	26,7	55,9	20
Голопристанський	3,411	46,0	0	46,0	0	13
Горностаївський	1,018	19,9	6,7	13,2	33,7	20
Іванівський	1,120	14,3	4,6	9,7	32,2	13
Каланчацький	0,916	21,8	11,3	10,5	51,8	24
Каховський	1,451	36,2	5,7	30,5	15,7	25
Нижньосірогоський	1,209	16,3	5,0	11,3	30,7	13
Нововоронцовський	1,005	21,7	6,4	15,3	29,5	22
Новотроїцький	2,298	36,4	15,1	21,3	41,5	16
Скадовський	1,456	48,3	22,0	26,3	45,5	33
Цюрупинський	1,759	72,2	36,5	35,7	50,6	41
Чаплинський	1,722	35,6	12,8	22,8	36,0	21
Гола Пристань (міськрада)	...	15,0	14,8	0,2	98,7	...
м.Каховка	0,031	37,3	37,3	0	100,0	1203
Нова Каховка (міськрада)	0,223	69,0	62,9	6,1	91,2	309
Херсон (міськрада)	0,423	335,9	324,4	11,5	96,6	794

**Матеріали Статистичного щорічника головного управління статистики в Херсонській області за 2013 рік.*

Аналізуючи особливості розподілу населення Херсонської області можна виявити певні закономірності. За даними таблиці 1 чітко простежується те, що основна частина міського населення регіону зосереджена у міськрадах Гола Пристань, Нова Каховка, Херсон та м. Каховка. Значна щільність населення в межах міськрад є цілком закономірною, адже саме сюди спрямовані всі потоки внутрішньообласних міграцій і міське населення концентрується на незначній площі у межах переважно міської забудови. У цих містах зосереджені різноманітні торгові, фінансові центри, заклади освіти, медицини тощо. Наявність робочих місць, соціальних закладів та культурно-розважальних закладів – все це формує у людей бажання жити тут, або прямувати сюди із поселень нижчого ієрархічного рівня.

Серед районів лідером за відсотком міського населення є Генічеський – 55,9 %. Це і один з найбільших за площею і людністю район у Херсонській області. Генічеський район розташований на південному сході області. На території району розміщені підприємства харчової, легкої промисловості, підприємства будівельних матеріалів. В районі – 46 загальноосвітніх, 3 музичні, спортивних школи. Також наявне Генічеське медичне та 3 професійно-технічних училища, 51 лікувальний заклад, у тому числі 6 лікарень. Узбережжя Азовського моря, де розташований даний район – курортна зона, що, безумовно, визначає порівняно більшу частку міського населення тут. Зазначимо, що райони з вигідним рекреаційним розташуванням, а саме – виходом до Чорного та Азовського морів (Скадовський, Каланчацький, Голопристанський, Чаплинський та Новотроїцький райони), також характеризуються значним відсотком міського населення [1].

Порівняно високим показником відсотка міського населення виділяється Цюрупинський район, який розташований у нижній лівобережній

частині Дніпра. Районний центр – Цюрупинськ – місто-супутник Херсона. Цюрупинськ – невід’ємна частина Херсонської агломерації. У вихрі нових тенденцій, проживання людей за містом набирає швидких обертів. Люди вже більш схильні до екологічно чистого передмістя, аніж до забрудненого шумного міста і погоджуються долати певну відстань до місць докладання праці. Цюрупинськ представляє собою місце проживання великої кількості населення, зайнятого в обласному центрі. Щоденна маятникова міграція створила тісні зв’язки між Херсоном, Цюрупинськом та наближеними до них поселеннями району.

Найнижча частка міського населення спостерігається у Білозерському районі – 14,5 %. Зважаючи на розташування Білозерського району у західно-південній частині Херсонщини поблизу обласного центра, можна стверджувати, що населення даного аграрного району дуже часто також обирає спосіб маятникових міграцій. У районі наявні унікальні умови прилиманної зони, які дають можливість для вирощування винограду, плодів та інших сільськогосподарських культур, що в свою чергу забезпечує людей зайнятістю і поза межами міста.

Таблиця 2

Групування районів Херсонської області за часткою міського населення

Рівні за показником частки міського населення (у %)	Низький (18,6 - 0)	Середній (37,2 - 18,7)	Високий (55,9 - 37,3)	Найвищий (91,2 - 100)
Адміністративно-територіальні одиниці	Голопристанський, Білозерський, Каховський райони	Горностаївський, Бериславський, Іванівський, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Чаплинський райони	Великоолександрівський, Великолепетиський, Верхньорогачицький, Високопільський, Каланчацький, Генічеський, Новотроїцький, Скадовський, Цюрупинський райони	Міськради м.Херсон, м.Каховка, м.Нова Каховка, м.Гола Пристань

Кількість міського населення (тис. осіб)	15,4	52,3	149,1	439,4
Частка міського населення в межах рівня (%)	2,36	7,97	22,72	66,96
Середня людність міських населених пунктів (осіб/м.п.)	7716,5	7434	7424,3	43780,7

**Складено автором за матеріалами [7]*

Якщо згрупувати адміністративні одиниці Херсонської області за часткою міського населення в них, то на одному боці будуть розташовані міста (міськради), де зосереджена переважна частина міського населення, на іншому – три адміністративних райони (Голопристанський, Білозерський, Каховський) (табл.2), де міського населення майже в 30 разів менше. Дану ситуацію можна простежити і за показником середньої людності міських населених пунктів, який розраховується як відношення чисельності міського населення до кількості міських населених пунктів, враховуючи селища міського типу. Отже, для області характерна величезна територіальна диференціація міського розселення. Загалом той відсоток, який має область по міському населенню, забезпечується міськими радами, ті адміністративні райони, які увійшли до районів із порівняно високим рівнем урбанізації (для даної області) характеризуються показниками, в основному вдвічі меншими за обласний.

Висновки. На сьогоднішній день урбанізаційні процеси в Україні не завершені і ґрунтуються на інтенсивному зростанні людності столиці, обласних центрів і великих міст, визнаних потужними центрами ще у радянські часи. Можна стверджувати, що інтенсифікація міського способу життя в державі має кількісний характер і пов'язана із можливістю працевлаштування, а отже і активними міграційними тенденціями більше,

ніж із перетворенням самих міст, покращенням життя і його комфорту там, здобуттям містами нових функцій (тобто якісними аспектами їх розвитку).

Розглядаючи регіональні особливості урбанізації потрібно відзначити, що багато регіонів України тривалий час «обходили» процеси інтенсивної індустріалізації і урбанізації. Зокрема, Херсонська область, на відміну від індустріальних регіонів Сходу України, досі має більше риси периферійної, типово аграрної області, ніж урбанізованого регіону.

Херсонщина відзначається невисокими показниками частки міського населення. Але, дослідивши динаміку збільшення як кількості міських населених пунктів, так і чисельності міського населення за певні роки, бачимо, що процес урбанізації мав свою досить значну позитивну динаміку і тут. Постійне збільшення міського населення за рахунок внутрішньорегіональних міграцій свідчить про те, що населення регіону прагне постійно покращувати умови їх проживання, праці, відпочинку тощо і обирає місцем працевлаштування, освіти привабливі для цього центри – у Херсонській області це, насамперед, єдине велике місто – обласний центр Херсон.

Подальші дослідження урбанізації, відповідно до регіональної специфіки і масштабів розвитку різних форм міських поселень, з акцентом на сучасних трансформаціях та історії освоєння даного регіону дасть змогу всебічно розглянути його сутність, зрозуміти тенденції, а також значно оптимізувати територіальне управління розвитку міських поселень і міського середовища.

Джерела та література:

- 1. Геническ курортный: междунар. справ. /ред. Андрейченко В., Голубенко В. -Херсон: ООО «Ред.газ. «Губерния», 1997. - 30 с. - (Здравницы Херсонщины; Вып. 2).*
- 2. Географія Херсонщини: Навчальний посібник / Пилипенко І. О. (керівник), Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М.,*

- Грачова О. М., Козловець А. В., Саркісов А. Ю. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.*
3. *Гречана С.І. Економічний та соціальний розвиток сучасного міста: монографія/ С.І. Гречана: Нац.акад.наук України, Ін-т екон.-прав.дослідж., Луган.філ.-Луганськ: НОУЛІДЖ, 2011. – 193 с.*
 4. *Державна служба статистики України [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>*
 5. *Посацький Б.С. Основи урбаністики. Ч.І. Урбанізація та територіальне розпланування: Навч. посібн. Вид. друге. Доп. — Львів: Манускрипт, 2002.*
 6. *Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти/І.М. Салій. – К.: Наукова думка, 2005. - 303 с.*
 7. *Статистичний щорічник Херсонської області за 2013 рік: стат.зб. / Держкомстат України, Гол. упр. стат. у Херсон. обл.; за ред.. В.А. Вознюка; відп. За вип. Т.В. Лебедева.- Херсон: Гол. упр. стат. У Херсон. обл., 2014. – 503 с.*